

Тематски зборник научних радова
МИ И ДРУГИ КРОЗ ВИЗУРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

књига 3
ИСТОРИЈА И ЕТНОЛОГИЈА

МИ И ДРУГИ КРОЗ ВИЗУРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ
(Тематски зборник научних радова)

књига 3

ИСТОРИЈА И ЕТНОЛОГИЈА

Издавачи

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
e-mail institut.skp@gmail.com

Академија за националну безбедност Београд

За издаваче

Проф. др Драган Танчић, редовни професор

Проф. др Драган Симеуновић, академик

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Драган Танчић, редовни професор

Заменик главної и одговорної уредника издавачке делатности

Проф. др Драган Симеуновић, академик

Уредили и њиредили

Др Далибор Велојић, виши научни сарадник

Др Јован Симијановић, научни сарадник

Научни савети њубликације

Др Весна Зарковић, виши научни сарадник

Др Гордан Бојковић, виши научни сарадник

Др Александар Павловић, виши научни сарадник

Проф. др Синиша Мишић, редовни професор

Проф. др Божидар Зарковић, редовни професор

Др Срђан Цветковић, научни саветник

Др Саша Станојевић, ванредни професор

Лектјура и коректјура

Др Јелена Војиновић Костић, ванредни професор

Компјутерска обрада

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Pi-press“, Пирот

Тираж

150

ISBN 978-86-82736-05-9

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Тематски зборник научних радова

МИ И ДРУГИ КРОЗ ВИЗУРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

књига 3

ИСТОРИЈА И ЕТНОЛОГИЈА

Лепосавић, 2024.

Рецензенти

Проф. др Синиша Мишић, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Проф. др Божидар Зарковић, редовни професор, Филозофски факултет Косовска Митровица, Универзитет у Приштини

Др Саша Станојевић, ванредни професор, Филозофски факултет Косовска Митровица, Универзитет у Приштини

Др Тодор Галунов, ВТУ „Св. Кирил и Методиј“, Исторически факултет, ВТУ Велико Трново

Проф. др Марко Атлагић, Филозофски факултет у Косовској Митровици, Универзитет у Приштини

Др Немања Мрђић, виши научни сарадник, Археолошки институт Београд

Др Бобана Миловановић, виши научни сарадник, Археолошки институт Београд

Др Слободан Селенић, виши научни сарадник, Институт за новију историју Србије

Др Драгомир Бонцић, виши научни сарадник, Институт за савремену историју Београд

Др Милутин Живковић, виши научни сарадник, Институт за савремену историју Београд

Др Милан Гулић, виши научни сарадник, Институт за савремену историју, Београд

Др Драгана Јањић, научни саветник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Гордан Бојковић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Весна Зарковић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Иван Бецић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Борис Стојковски, доцент, Филозофски факултет у Новом Саду, Универзитет у Новом Саду

Др Далибор Велојић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Александар Павловић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Др Ена Мирковић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Објављивање овог зборника суфинансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9–12
Марко П. Атлагић, <i>Исфабриковани „масакр“ у Рачку 1999. године и друге лажи као један од најосредних разлога НАТО агресије на СР Југославију / Србију</i>	13
Драгана Ј. Јањић, Горан М. Јанићијевић, <i>Рецепција феномена Косовски завет у савременој српској култури и изван ње</i>	21
Јован Ј. Алексић, <i>Петстоогодишњица Косовској боја у светлу извештаја Дабро–босанског Источника</i>	37
Марија М. Ненадић Журка, <i>Косовски вилајет у шиитској на румунском језику</i>	55
Божица З. Славковић Мирић, <i>Између сепарације и модернизације: поглед у развој пољопривреде на Косову и Метохији између два светска рата</i>	67
Далибор З. Велојић, <i>Хијенске прилике у вучијарском срезу и радови на побољшању снабдевања пијаћом водом 1930–1941.</i>	89
Иван М. Бецић, <i>Учешће Косова и Метохије у привреди Јужне Србије 1919–1929.</i>	101
Момир Н. Нинковић, Игор М. Ђурић, <i>Бели Руси у Метохији – Породица Чистиов у Истоку (1928–1940)</i>	117
Небојша В. Стамболија, <i>Жртве Другој светској рату са простора Аутономне Косовско-метохијске области према подацима пописа жртва раја</i>	147
Душан М. Бојковић, <i>Установљавање Аутономне Косовско-метохијске области 1945.</i>	163
Сава Д. Ђурђевић, Весна С. Зарковић, <i>Развој општинске Лейосавић у двадесетом веку и миграциона крепања сепаратистичка (случај Крајевца)</i>	181

Драгољуб Г. Мандић, „Косовски њроблем су сїворили комунисїи“: <i>Борислав Пекић и косовско њиїање</i>	203
Урош Д. Микетић, <i>О Косову, на Косову, са Косова</i> – њрилої њознавању њолийичке биоїрафије <i>Пеїра Сїамболића</i>	215
Стефан Иванов Анчев, <i>Война НАТО против СРЈО</i> – прелюдия к конфликту вблизи российской территории	233
Александар С. Павловић, <i>Унуїарейничка именованња код Срба</i> <i>у шарїланинској жуїи Сиринић: Пример Буїара,</i> <i>сїановника села Гоїшовуше</i>	249
Невена С. Петковић, <i>Филије: Кулїура исхране Срба и Албанаца</i> <i>на Косову и Меїохији и њен реїонални конїексї</i>	275
Верица Р. Грбовић, <i>Кулїурне асимилације и дисимилације</i> <i>као њоследице динамике коезїсїенције Срба и Албанаца</i> <i>на њросїору Косова и Меїохије</i>	299

CONTENT

FOREWORD	9–12
Marko P. Atlagić, <i>The fabricated "massacre" in Račak in 1999 and other lies as one of the immediate causes of NATO'S aggression in FR Yugoslavia / Serbia</i>	13
Dragana J. Janjić, Goran M. Janićijević, <i>The reception of the phenomenon of the Kosovo Covenant in contemporary Serbian culture and beyond it</i>	21
Jovan J. Aleksić, <i>The 500th Anniversary of the Battle of Kosovo in the light of the report of the Dabro–Bosanski Istočnik</i>	37
Marija M. Nenadić Žurka, <i>Kosovo Vilayet in press in Romanian language</i>	55
Božica Ž. Slavković Mirić, <i>Between stagnation and modernization: A look at the development of agriculture in Kosovo and Metohija between the two world wars</i>	67
Dalibor Z. Velojić, <i>Hygienic opportunities in the Vučitrn Region and work on improving drinking water supply 1930-1941</i>	89
Ivan M. Becić, <i>The participation of Kosovo and Metohija in the economy of Southern Serbia 1919–1929</i>	101
Momir N. Ninković, Igor M. Đurić, <i>White Russians in Metohija – Chistov family in Istok (1928–1940)</i>	117
Nebojša V. Stambolija, <i>Victims of The Second World War from the area of the Autonomous Kosovo-Metohija Region according to the data of the census of war victims</i>	147
Dušan M. Bojković, <i>Establishment of the Autonomous Kosovo Metohija Region in 1945</i>	163
Sava D. Đurđević, Vesna S. Zarković, <i>Development of The Municipality of Leposavić in the twentieth century and migration movements of the population (Case of Kragujevac)</i>	181

Dragoljub G. Mandić, „Communists created a Kosovo Problem“: <i>Borislav Pekić and Kosovo Issue</i>	203
Uroš D. Miketić, <i>About Kosovo, in Kosovo, from Kosovo</i> - <i>Contribution to knowing the political biography</i> of Petar Stambolić	215
Stefan Ivanov Anchev, <i>NATO's war against SRYU – A prelude to</i> <i>conflict close to the territory of Russia</i>	233
Aleksandar S. Pavlović, <i>Interethnic namings among Serbs</i> <i>in Šar mountains Parish Sirinić: An example of Bulgarians,</i> <i>residents of the Village Gotovuša</i>	249
Nevena S. Petković, <i>Filije: Food culture of Serbs and Albanians</i> <i>in Kosovo and Metohija and its regional context</i>	275
Verica M. Grbović, <i>Cultural assimilations and dissimilations</i> <i>as a consequence of the dynamics of coexistence of Serbs</i> <i>and Albanians in The Area of Kosova and Metohija</i>	299

Сава Д. ЂУРЂЕВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Весна С. ЗАРКОВИЋ**

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

РАЗВОЈ ОПШТИНЕ ЛЕПОСАВИЋ У ДВАДЕСЕТОМ ВЕКУ И МИГРАЦИОНА КРЕТАЊА СТАНОВНИШТВА (СЛУЧАЈ КРАГУЈЕВЦА)***

Апстракт: Лепосавић као најсевернија општина на простору Косова и Метохије представља стратешки важну тачку на обронцима Копаоника и Рогозне. Управо због свог положаја имала је значајну улогу у историји ових простора. У раду се на основу релевантне литературе и доступних историјских извора најпре даје један краћи преглед развоја подручја данашње територије општине Лепосавић од Берлинског конгреса до краја Другог светског рата. Такође, настојали смо да на основу писања штампе (*Јединство, Борба*) укажемо на неке од главних процеса, карактеристичних за развој ове општине, нарочито након њеног коначног формирања, од 1959. године. Посебан осврт је стављен на привредне, просветне и културне прилике. У завршном делу је коришћена метода усмене историје и интервјуа са виновницима овог процеса, чији је циљ истицање феномена миграције становништва са подручја Лепосавића у Крагујевац од краја шездесетих до средине осамдесетих година XX века, који је за разлику од осталих делова Косова и Метохије најчешће имао економски карактер.

Кључне речи: Лепосавић, Косово и Метохија, Крагујевац, миграције.

ТЕРИТОРИЈАЛНО-АДМИНИСТРАТИВНИ РАЗВОЈ ОПШТИНЕ ЛЕПОСАВИЋ

Лепосавић представља најсевернију општину на простору Косова и Метохије. Њен стратешки положај на обронцима Копаоника и Рогозне, кроз историју од античких времена до данас, имао је значајну улогу.

* Истраживач приправник, ORCID 0000-0002-9947-4016, djurdjevicvasa@gmail.com

** Виши научни сарадник, ментор, ORCID 0000-0003-3206-4992, vesna.zarkovic07@gmail.com

*** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација број: 451-03-66/2024-03 од 26. 1. 2024. године.

У географском погледу територија лепосавићке општине простире се између планинских области Рогозне и Копаоника, и уске траке Ибарске долине, села Доња Каменица на југу, до Бистричке реке на северу (Павловић 2003: 11).

Трагови живота на овим просторима били су присутни још од античких времена. Ископавања археолога Емила Черškова из Музеја Косова у Приштини током шездесетих година прошлог века, открила су постојање древног античког града код села Сочаница, који је носио назив Муниципиум Д. Д. (Čerškov: 1970). Претпоставља се да је врхунац развоја доживео у трећем веку наше ере, у време превласти Римског царства. Археолошка ископавања су показала да је овај антички град представљао седиште рударске управе, једног ширег подручја од Западне Мораве све до Косова.¹ Током средњег века простор лепосавићке општине првобитно је био под влашћу Византијског царства, да би потом ушао у састав прве српске државе. У оснивачкој хрисовуљи краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Бањска, од укупног броја пописаних села и засеока, са измењеним или сличним називима и данас у оквиру општине Лепосавић постоји деветнаест (Павловић 2003: 49). Главна карактеристика овог подручја још од античких времена била су богата налазишта руде. За време постојања средњовековне српске државе, нарочито након доласка немачких рудара Саса, рудници на лепосавићкој територији постали су важни за функционисање средњовековне српске државе. Поред рудника, у њима су постојале и велике колоније дубровачких трговаца, попут оних у рудницима у Копорићу или Белом Брду (Зарковић 2022: 148–151). Развојем српске средњовековне државе, територија лепосавићке општине била је у границама различитих административно-управних јединица. У позном средњем веку, а нарочито након изумирања последњих припадника немаћичке династије, ова територија је улазила у састав жупа Брвеник и Ибар. Након Косовске битке наша се у саставу области Вука Бранковића, до коначног пада под османлијску власт (Павловић 2003: 55–56).

Доласком Османлија и освајањем Новог Брда 1455. године, данашња територија лепосавићке општине у османском административном систему улазила је у састав неколико санџака и вилајета. Налазила се у оквирима Звечанске нахије, 1463. године прикључене Босанском санџачку, у којем остаје до краја XVI века. У каснијем периоду, до 1877. године овај крај је подељен између два санџака, Босанског и Вучитрнског (Павловић 2003: 56).

Током деветнаестог века и покушаја увођења различитог система реформи у Османском царству, а нарочито са постепеним процесом повлачења истог са Балканског полуострва, долазило је до већих или мањих административно-територијалних промена. У склопу једне од таквих реформи, у јануару 1877. године дошло је до стварања Косовског вилајета, чије је седиште првобитно било у Приштини. Након Берлинског конгреса,

1 „У Сочаници откривена римска градска базилика“: Јединство: 24. 08. 1964: 5.

Косовски вилајет је постао северозападна граница Османског царства, који се граничио са Босном и Херцеговином, Црном Гором и Србијом (Јагодић 2008: 4–5). Тако је територија на којој ће касније настати Лепосавић до Балканских ратова постала један од последњих бедема Османског царства на Балкану. Административном поделом Косовског вилајета територија ове општине је припадала Новопазарској и Митровачкој кази, а једним својим делом захватала је Вучитрнску казу. Једна од последњих административних промена поменуто територије, датира из 1901. године, када је седиште Новопазарског санџака пренето у Сјеницу. До почетка Балканских ратова, делови Вучитрнске, Митровачке и Новопазарске казе чинили су већину територије из које ће касније настати општина Лепосавић. Стратешки значај овог простора треба сагледати и кроз чињеницу да се управо ту налазила граница Османског царства, која је уједно била и природна веза српског становништва са Краљевином Србијом. Делови територије у саставу Митровачке и Вучитрнске казе, нарочито у њиховим североисточним и источним крајевима, били су део граничне линије према Србији која се протезала од Јариња на Ибру, копаоничким венцем до Преполоца. (Секулић 1997: 168, 171).

Области Косова и Метохије су након балканских ратова ушле у састав Краљевине Србије. Самим тим и територија будућег Лепосавића, се након више од четири века поново нашла у склопу српске државе. Успостављање српске власти у новоприпојеним областима, пратила је и нова административна подела. Закон о присаједињењу Старе Србије Краљевини Србији предвидео је успостављање новог административног система на овим просторима, поделу на округе и срезове (Ристановић 2012: 178). Лепосавићка територија је припала Звечанском округу са седиштем у Митровици и налазила се у оквиру Митровачког среза.² За време Првог светског рата територија општине Лепосавић била је прикључена аустроугарској окупационој зони, тачније Звечанском округу у чијем је саставу била пре рата (Ристановић 2011: 183).

Успостављањем југословенске државе уследило је још неколико административних промена. Непосредно након завршетка рата територија лепосавићке општине остала је у склопу Звечанског округа и Митровачког среза. Прва административна реформа у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, извршена 1922. године подразумевала је поделу земље на укупно 33 области, који су се делили на округе. Оваквом административном поделом потоња лепосавићка општина, ушла је у састав Звечанског округа, који је био у ингеренцији рашке области са седиштем у Чачку. Подела југословенске државе на бановине, након увођења диктатуре краља Александра I Карађорђевића, довела је до тога да област око Косовске Митровице,

2 Након Балканских ратова на територији општине Лепосавић, уобличеној након Другог светског рата, формирано је пет општина: Бистрица, Врачево, Јошаница, Ибарска Слатина и Борчане. Бистричка општина ушла је у састав Студеничког, Јошаничка Дежевског, а Слатинска и Борчанска у састав Косовско-митровачког среза (Павловић 2003: 14).

а самим тим и лепосавићко подручје, постану део Зетске бановине са седиштем на Цетињу (Rušiti 1979: 110–112). Током међуратног периода у обе југословенске административне реформе, на лепосавићком подручју постојале су општине Борчане, Лепосавић и Ибарска Слатина. Лепосавић се као општина спомиње у Закону о општинама донетим у Краљевини Југославији 1933. године (Славковић, Мирић 2016: 137).³

Током Другог светског рата и окупације југословенске државе, територија будуће општине се налазила под контролом немачких окупационих снага. Ослобођењем ових крајева 24. новембара 1944. године, у новој административној подели задржана је подела на срезове и Лепосавић је остао у саставу Звечанског среза, у оквиру Аутономне Косовско-метохијске области. По окончању рата на територији која ће 1959. године званично постати општина Лепосавић, формирано је неколико Народно ослободилачких одбора у Лепосавићу, Лешку, Сочаници, Врачеву и Ибарској Слатини⁴ (Павловић 2003: 15). До 1959. године на месном нивоу је извршено неколико мањих административних промена, али ниједна није била значајна као последња. Крајем те године у Народној скупштини СР Србије, донет је закон о укидању срезова у АКМО. Ова одлука показале се судбоносном, не само по питању настанка данашње општине Лепосавић, него и живота људи у деловима припојеним територији АКМО. Територија Косова и Метохије је овом променом проширена за 190 квадратних километара, који су раније припадали централној Србији. Оваква одлука се нашла у законским оквирима државе и била је поткрепљена идејом да становништво краја који је припојен Косову и Метохији највише гравитира ка Косовској Митровици, а не ка Рашкој. Раширено уверење о доношењу овакве одлуке везује се за корекцију републичких граница, урађену по налогу Петра Стамболића, како би обезбедио победу на изборима, у крајевима припојеним АКМО (Гаталовић 2018: 82). Тако је крајем 1959. и почетком 1960. године настала територија данашње општине Лепосавић, када започиње и њен развој на привредном, друштвеном и културном плану.⁵

3 Благоје Павловић у свом делу, наводи податак да је 1936. године формирана општина Јошаница са седиштем у селу Јошаница и да је из састава Дежевског среза прешла у састав Косовско-митровачког (Павловић 2003: 15).

4 Неколико година пре коначног уобличавања лепосавићке општине, расправљано је о потребама спајања општина у Лепосавићу и Ибарској Слатини. То питање је званично било покренуто 1955. године, а значај уједињења две општине образложен је тим да оне чине једну економску и географску целину. До 1959. године није дошло до решења због питања самог седишта будуће општине. Лепосавић је у том тренутку представљао бољи избор, због инфраструктуре, али и чињенице да су тада у селу Копорић откривена налазишта оловно цинкане руде, док је с друге стране, Слатина имала јачу економску задргу - „Успутни записи: Лепосавићка причања“: Јединство: 12. 11. 1956: 9.

5 Територија општине Лепосавић настала је 1959. године спајањем дотадашње општине Лепосавић, чије је седиште НО било управо у месту Лепосавић. Њој је припојено још двадесет катастарских општина, које су се раније налазиле у оквиру Дежевског, Студеничког и Копаоничког среза (Гаталовић 2018: 82; Вукадиновић 2021: 345-346).

ПРИВРЕДНЕ И ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ЛЕПОСАВИЋУ НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Непосредно по завршетку Другог светског рата, 1945. године, у Лепосавићу је основана земљорадничка задруга. Лепосавићки месни одбор је у првим поратним годинама остварио највише прихода захваљујући производњи креча. То је условило развој и ширење осталих грана занатства и локалне привреде. У оквиру земљорадничке задруге постојао је дућан, као и ковачко-поткивачка радионица. До 1951. године у ову задругу било је учлањено око 450 домаћинстава, а постојало је још шест радних задруга у засецима овог подручја.⁶ О лепосавићком подручју до краја педесетих година пре се може говорити као о претежно пољопривредном крају у који су убрзана модернизација и индустријализација, доста спорије долазили него у осталим деловима југословенске федерације. Развој задружног система на територији ове општине текао је доста споро, тек се од средине педесетих година расправљало о потреби изградње већих производних капацитета, згради за смештај пољопривредних машина и алата, за које до тада нису постојали одговарајући смештајни капацитети. Средином педесетих година је било укупно 549 домаћинстава на подручју лепосавићке задруге, али је у њу било учлањено тек нешто мање од половине.⁷

Основна привредна грана у Лепосавићу, захваљујући којој се развијало ово подручје, било је рударство. Рудна богатства позната су још од римске епохе, а њихов значај је био велики и за време постојања средњовековне српске државе. Рударство као привредна грана на ширем подручју Косова и Метохије почело је постепено да одумире за време османске владавине. Значај рударства на овом подручју постао је актуелан у међуратном периоду, када су, захваљујући испитивањима британских компанија, отпочела истраживања рудних богатстава овог краја (Алексић 2023: 189–200). Она су вршена у региону Лепосавића, пре свега у руднику Бело Брдо. Колико је рударство било значајно на овом подручју, говори податак да је 1971. године од укупног броја запослених у општини преко седамдесет процената било у рударству.⁸ Рударска производња је након рата прво започела у руднику Бело Брдо, где су, као и у већини осталих рудника у општини, била налазишта руде олова и цинка. (Павловић 2003: 115). Почетком шездесетих година двадесетог века дошло је до интеграције рудника Бело Брдо са системом Трепча. Већ 1964. године у њему је било запослено око 700 људи. Поред тога, током шездесетих година вршена су геолошка испитивања на више локација у Лепосавићу, попут Копорића, Жуте Прле, Јелакца и Рогозне. Једном речју, у рударству је виђена перспектива за свеопшти развој општине.⁹

6 „Редак али поучан пример“: Борба: 15. 02. 1951: 4.

7 „Из путне бележнице један сат у Лепосавићу“: Јединство: 5. 03. 1956: 6.

8 „После интеграције рудника на територији општине Лепосавић“: Јединство: 25. 03. 1971: 6.

9 Д. Б. Ристић, „Руде-будућност Лепосавића“: Јединство: 23. 11. 1964: 8.

Након завршетка испитивања, најкасније 1965. године дошло је до отварања рудника Црнца на Рогозни, Копорића и Жуте Прле. Велики значај за убрзанији развој општине представљала је изградња постројења за флотацијску концентрацију оловне и цинкане руде, у самом Лепосавићу. Изградња овог постројења завршена је 1971. године, а одлуком Радничког савета РМХК Трепча рудници Копаоник (Бело Брдо, Жута Прла и Копорић) и рудник Црнца на Рогозни, спојени су са флотацијом у Лепосавићу у јединствени систем под називом Рудници и флотација Копаоник.¹⁰ Након интеграције рудника на подручју општине Лепосавић, у неким периодима производња оловно-цинкане руде је износила и преко 350.000 тона годишње.¹¹

Поред рударства, значај за развој привреде имала је и прерађивачка индустрија. Као један од најстаријих колектива у општини било је предузеће за газдовање шумама „Храст“, основано 1962. године. На подручју општине Лепосавић није било довољно обрадиве земље, али је од давнина постојао богати шумски фонд, познатог квалитета техничког дрвета који се користио у многим објектима дрвне индустрије у земљи. Предузеће „Храст“ основано је као први индустријски погон у Лепосавићу.¹² Ипак, након две године од оснивања јавили су се проблеми у раду. Према оснивачком пројекту било је предвиђено да овај комбинат производи округле предмете од дрвета, међутим наменска производња није покренута ни две године од оснивања. На рад овог погона, праћен великим материјалним губицима, утицали су бројни фактори, међу којима и рестрикција електричне струје.¹³ Средином шездесетих година извршена је привредна реформа захваљујући којој је „Храст“ почео да даје боље резултате. Крајем исте деценије, ово предузеће се појављује и на другим тржиштима, а поред огревног дрвета, грађе и грађевинског материјала, започела је и производња у погону намештаја.¹⁴

Приметно је да се општина убрзано развијала у односу на ранији период. Процес убрзане индустријализације, са друге стране пратио је неравномерни развој у погледу мера, које су за циљ имале побољшање свакодневног живота становника овог краја. Када се говори о тим аспектима, неопходно је истаћи електрификацију и изградњу водоводне и канализационе мреже на ширем подручју Лепосавића. Питање изградње водовода и водоснабдевања, било је актуелно још од шездесетих година. Подизане су нове стамбене зграде, које су утицале на промену изгледа варошице, али упркос томе дуго није био донет коначан план о изградњи водовода.¹⁵ Лепосавић је тек 1971. године добио водовод, каптирањем

10 „После интеграције рудника на територији општине Лепосавић“: Јединство: 25. 03. 1971: 6.

11 М. Киковић, „Од засеока до центра“: Јединство: 5. 01. 1976: 6.

12 Р. Златановић, „Дрво ће препородити Лепосавић“: Јединство: 9. 09. 1963: 6.

13 „Тешкоће мале фабрике“: Јединство: 11. 05. 1964: 6.

14 М. Брајовић, „Зелено богатство Лепосавића“: Јединство: 17. 11. 1969: 7.

15 „Летње приче Лепосавића“: Јединство: 24. 08. 1964: 4.

воде са извора на обронцима Копаоника. Инвестиције су обезбеђене из кредита, а предузеће „Храст“ је кредитирало домаћинства у процесу набавке потребних инсталација и осталог материјала. Било је предвиђено да до краја 1973. године свака кућа добије воду.¹⁶ У сва три месна центра ове општине, Сочаници, Лепосавићу и Лешку, изградња водоводне и канализационе мреже завршена је до 1975. године.¹⁷ С друге стране, несташица воде, посебно у летњем периоду, остала је једна од трајних негативних карактеристика неразвијености ове општине. Током осмадесетих година прошлог века несташица воде била је честа, посебно у летњим месецима, планови о изградњи новог система водовода најчешће су остајали мртво слово на папиру, а рестрикције редовна појава.¹⁸

Електрификација села и месних центара на подручју општине Лепосавић, добар је показатељ односа локалних власти према потребама становништва на ширем подручју. Од формирања општине Лепосавић, од укупно 71 насеља (Павловић 2003: 175), урбаног и руралног типа, до 1963. године електрификација је извршена само у тринаест.¹⁹ До 1975. године електрификација је извршена у око три четвртине села, а у оним планинским и забаченијим није ни петнаест година од формирања општине.²⁰ Касно снабдевање електричном енергијом најудаљенијих сеоских средина био је један од водећих мотива који је покренуо сеоско становништво на исељавање у Лепосавић, али и остале индустријске центре у Србији. Процес увођења електричне струје у селима ове општине протегао се до осамдесетих година, 1980. чак 12 засеока било је без електричне струје²¹, а нека села су осветљена тек 1984. године.²²

Ако се подаци о неким процесима важним за функционисање свакодневног живота становништва упореде, стиче се утисак о амбивалентним особеностима за развој општине. Неспорно је да је Лепосавић у периоду након Другог светског рата, доживео изразити преображај захваљујући развоју у области рударства и прерађивачке индустрије. С друге стране, интензивна урбанизација није пратила повећање укупног животног стандарда становника ове општине. Не смемо занемарити ни став општинских власти према решавању неких основних потреба становништва овог краја. До 1980. године Лепосавић је спадао у развијеније општине на Косову и Метохији, али су у пракси ти статистички подаци често били варљиви. Примера ради, 1980. године је било око 2.500 запослених, у Храсту, Пролетерској јединици удруженог рада, Систему рудника с флотацијом у Лепосавићу и осталим делатностима. Истовремено највећи број становника

16 „У Лепосавићу ускоро вода у свакој кући“: Јединство: 16. 08. 1973: 8.

17 М. Киковић, „Од засеока до центра“: Јединство: 5. 01. 1976.

18 „Кров за Лепосавић“: Борба: 23. 08. 1985: 6.

19 „У Ибарској долини много новина“: Јединство: 1. 01. 1963: 4.

20 М. Киковић, „Од засеока до центра“: Јединство: 5. 01. 1976: 6.

21 „Лепосавићу је потребна материјална помоћ“: Јединство: 15. 07. 1980: 6.

22 „Нејединство тера људе“: Борба: 17. 08. 1988: 6.

општине живео је од пољопривреде и сточарства.²³ Анализирајући овакве податке можемо претпоставити да је и поред убрзане индустријализације, спадала у ред средње развијених или неразвијених општина.

Поред рударства и прерађивачке индустрије, на подручју општине Лепосавић је пословало још неколико радних организација и фабрика. У Лешку је 1984. године отворена Фабрика откивака у саставу корпорације Иво Лола Рибар из Железника. Током осмадесетих година основана је и Радна организација ППТ – Зглобни лежајеви, која се развила из радионице за одржавање машина и друге производне опреме у оквиру система рудника са Флотацијом у Лепосавићу. Да се ова организација осамостали, технички и инвестиционо потпомогла је Прва петолетка из Трстеника (Павловић 2003: 118–120). Осамдесете године биле су значајне на плану инвестиционих улагања у општини, што је вероватно проистекло из одлуке локалног руководства да заустави интензивније исељавање. Поред два поменута предузећа, током осмадесетих година приликом посете покрајинског руководства Зајечару и фабрици стакла и кристала договорено је најпре зидање, а затим и отварање једне такве фабрике у Лепосавићу.²⁴ Било је предвиђено да „Кристал“ запосли око 400 радника, углавном жена. Фабрика је свечано отворена 1986. године.²⁵

Један од преломних догађаја у историји општине био је земљотрес, који је 18. маја 1980. године погодио шире подручје Копаоника. На територији ове општине била су погођена укупно 72 села и три месна центра. Општинска комисија за процену штете последица насталим земљотресом проценила је да је оштећено укупно 3.966 објеката, да је знатно настрадало око 547, а потпуно неупотребљиво 175 зграда. Највише је страдало само место Лепосавић, па је зато било предвиђено рушење више општинских зграда, попут зграде општине, општинског СУП-а, више школских зграда на територији целе општине, железничка станица.²⁶ О јачини овог земљотреса најбоље говори податак да је седам дана након главног, забележено још око 25 потреса. Процењивало се да је око 370 породица, остало без својих домова. Оштећење на школским зградама утицало је на даљи рад и отежано извођење наставе, која се до краја школске године одржавала под шаторима.²⁷ Последице овог земљотреса осетиле су се и на привредним објектима, нарочито оним у области рударства. Највећа штета причињена је на копаоничким рудницима Бело Брдо и Жута Прла, као и руднику Црнац на Рогозни.²⁸ Штета је изазвана и појавом подземних вода у Белом

23 „После земљотреса у региону Копаоника – Лепосавићу је потребна материјална помоћ“: Јединство: 15. 07. 1980: 6.

24 „О исељавању и незапослености“: Борба: 13. 12. 1982: 3.

25 „Али Шукрија у Лепосавићу“: Јединство: 29. 07. 1985: 1.

26 „После земљотреса у региону Копаоника – Лепосавићу је потребна материјална помоћ“: Јединство: 15. 07. 1980: 6.

27 „Лепосавић месец дана после земљотреса“: Јединство: 25. 06. 1980: 8.

28 „После земљотреса на Копаонику – ни темељи нису издржали“: Борба: 16. 03. 1984: 1.

Брду и Флотацији у Лепосавићу, које су отежале наставак производње оловно-цинкане руде.²⁹ Обнова од последица земљотреса трајала је прилично дуго. Бројне организације и појединци из целе Југославије упутили су различите видове помоћи овој општини. У првим месецима, помоћ упућена од стране покрајине и републике је била минимална. Непосредно након земљотреса општина Лепосавић је од Извршног већа Косова, као и од општина Србица, Ораховац, Глоговац и Самобор добила свега 1,4 милиона динара.³⁰ Тек је од 1984. године обнова од последица земљотреса била могућа у пунијем капацитету, захваљујући донацијама Црвеног крста и Извршног већа Македоније, чијим је средствима изграђено око четрнаест станова у Лепосавићу.³¹

РАЗВОЈ ПРОСВЕТЕ И ШКОЛСТВА

Развој школства на подручју општине Лепосавић започео је непосредно након завршетка Првог светског рата. Прва школа је основана 1918. године у Ибарској Слатини (Миладиновић 2018: 15). У међуратном периоду радиле су школе, у селима Борчане, Граничане, Дрен и Јошаница, Лепосавићу и Ибарској Слатини. Током Другог светског рата радила је већина поменутих школа, а била је основана и школа у селу Горњи Крњин (Секулић 1990: 82-83). Школске зграде су током рата претрпеле тешка страдања, а велики број био је порушен и спаљен, попут оних у Лепосавићу, Јошаници и Дрену. Настава у већини набројаних школа настављена је непосредно након рата, у школској 1945/46. години, када се у овим четвороразредним школама школовало укупно 599 ученика (Секулић 1990: 88, 99). Најстаријом школом на подручју општине Лепосавић сматра се основна школа у селу Врачеву, крај Лешка, која је основана вероватно око 1870. године (Вујовић 2012).³²

Привредни и друштвени развој општине са назнаком на убрзанијој индустријализацији, започет од краја педесетих година довео је до потребе отварања и оснивања средње школе у Лепосавићу. Прва средња школа отворена је школске 1962/63. године као истурено одељење Техничке школе Борис Кидрич из Косовске Митровице, у форми средње техничке школе са хемијским одсеком. Прве школске године у ову школу било је уписано укупно око 100 ученика. Исте школске године у три месна центра и више села радило је укупно тридесет основних школа.³³ Као истурено одељење митровачке техничке школе, Технички центар „Никола Тесла“ радио је све до школске 1969/70. године, када се осамосталио, а поред хемијског, основан је и металуршки смер. Већ тада је школа бројала око 300 ученика,

29 „Лепосавићу је потребна материјална помоћ“: Јединство: 15. 07. 1980: 6.

30 Исто.

31 „Али Шукрија у Лепосавићу“: Јединство: 29. 07. 1985: 1.

32 „Међу младим Врачевцима“: Јединство: 25. 05. 1970: 7.

33 „Лепосавић у знаку прве средње школе“: Јединство: 16. 09. 1963: 10.

распоређених у једанаест одељења. Чини се да је у првим годинама по оснивању ове средње школе, основна замисао била да се првенствено школују кадрови за потребе привреде општине, пре свега у области рударства, што се види кроз постојање хемијског и металуршког смера. Израженост такве тенденције посебно је уочљива од средине седамдесетих година, посебно од интеграције рудника и отварања Флотације. Тако је након увођења усмереног образовања, договором између Школског центра „Никола Тесла“ и Организације удруженог рада Рудници и флотација „Копаоник“, дошло до отварања нових одељења, пре свега геолошког од школске 1975/76. Идеја таквог договора подразумевала је финансирање и донирање средстава за извођење кабинетске наставе, али и школовање кадрова који би након завршетка средњошколског образовања, стекли запослење у рудницима.³⁴ Отварањем геолошког смера, за потребе школе набављени су узроци свих руда за геолошку збирку. Истовремено, у оквиру средњошколског центра била су основана одељења гимназије и економске школе.³⁵ Планови о томе да се кроз систем усмереног образовања у средњошколском центру, првенствено школују кадрови за потребе локалне привреде, нису дали очекиване резултате. О илустративности тог феномена говори податак да су ученици при упису у другу фазу усмереног образовања школске 1980/81. године показали знатно веће интересовање за друштвено-економска, у односу на техничка занимања. Тако је у тој школској години од предвиђених 105 места за геолошку, математичку и машинско-техничку струку уписано 65 ученика. Природно техничко, дрвно прерађивачко и одељење рударске струке су у потпуности остала непопуњена.³⁶

Најзначајнија карактеристика развоја просвете и школства у општини током читавог социјалистичког раздобља, по квалификованости просветног кадра, била је на највишем нивоу на Косову и Метохији. У школској 1969/70. години било је укупно 140 просветних радника, од чега 67 учитеља, 46 наставника, 26 неквалификованих наставника и један професор. Захваљујући таквој структури просветног кадра Лепосавић се нашао на првом месту на Косову и Метохији, а школа у Лешку је имала такву позицију у општини.³⁷ Тако је на пример, школске 1970/71. године од укупно 120 просветних радника, сваки имао одговарајућу стручну квалификацију.³⁸

Предузете мере за развој индустрије и урбанизма Лепосавића од почетка шездесетих година, одразиле су се и на повећање броја ученика у основним школама. Повећање броја ученика морало је бити подстакнуто и повећањем наталитета, али и побољшањем свакодневних хигијенских услова живота. Тако је на подручју лепосавићке општине прве школске године након рата било скоро шесто ученика, у 1964. години, у основним

34 „Усмерено образовање у Лепосавићу – из школе у привреду“: Јединство: 26. 02. 1976: 12.

35 З. Покушевска, „Привреда одређује профил школа“: Јединство: 17. 04. 1975: 13.

36 „Друштвено економска занимања најпривлачнија“: Јединство: 17. 07. 1980: 6.

37 Милан Николић, „Просветни кадар најквалификованији“: Јединство: 29. 01. 1970: 8.

38 Д. Илић, „Нема средстава за проширење школског простора“: Јединство: 25. 08. 1970: 4.

и средњој школи 3.000³⁹, а највећи број забележен је 1969. године, када их је било око 3.500.⁴⁰ Од почетка седамдесетих година двадесетог века, незаустављив тренд у овој општини јесте тенденција сталног смањења броја ученика, тако да их је следеће 1970. године било 3.430⁴¹, 1975. године око 3.200⁴², а већ 1976. године 2.588.⁴³

Тенденција смањења ученика у средњим школама била је последица неколико разлога. Као прво, треба истаћи чињеницу да је од краја шездесетих година, долазило до затварања више истурених одељења у сеоским срединама. Док је пре рата на подручју ове општине радило око девет основних школа у сеоским срединама, 1964. године, поред једне средње било је укупно 26 осморазредних школа.⁴⁴ Као посебан проблем треба нагласити да доста ученика није похађало наставу, или да након завршетка четвороразредне школе неки нису настављали школовање. Тако је на пример, од генерације уписане 1962/63. године, осмогодишњу школу завршило само педесет посто уписаних ученика. Истовремено, у периоду од 1967. до 1970. године, број ученика у истуреним одељењима смањен је за 250, укупно за седам одељења.⁴⁵ До септембра 1975. године било је шест матичних основних школа у лепосавићкој општини⁴⁶, тада је тај број смањен на пет основних школа, услед смањеног броја ученика у Белом Брду⁴⁷, након чега је ова основна школа припојена школи у Лешку. Овакве тенденције наставиле су се и у каснијем периоду, па је до 1981. године угашено укупно седам сеоских школа.⁴⁸ До средине шездесетих година, проблем школовања женске деце био је изражен и у Лепосавићу, па је од укупног броја уписаних успешно завршило осмогодишње школовање 44,5% (Вукадиновић 2021: 523).

39 Д. Б. Ристић, „Руде – будућност Лепосавића“: Јединство: 23. 11. 1964: 8.

40 М. Јанковић, „Једна лепа иницијатива у Лепосавићу: Помоћ сиромашним ученицима“: Јединство: 23. 10. 1969: 7.

41 М. Јанковић, „Школство у лепосавићкој општини – смањује се број ученика“: Јединство: 26. 11. 1970: 8.

42 М. Киковић, „Заселак подно Копаоника“: Јединство: 05. 01. 1976: 6.

43 „Основци бољи од средњошколаца“: Јединство: 05. 02. 1976: 12.

44 Д. Б. Ристић, „Руде – будућност Лепосавића“: Јединство: 23. 11. 1964: 8.

45 „Смањује се број ученика“: Јединство: 26. 11. 1970: 8.

46 То су биле школе у Лепосавићу, Лешку, Сочаници, Врачеву, Белом Брду и Шаљској Бистрици. У свим школама, осим оне у Шаљској Бистрици, настава се изводила на српско-хрватском језику, а у Шаљској Бистрици на албанском језику.

47 Основна школа у Белом Брду, „Предраг Вилимоновић“, отпочела је са радом 1947. године као четвороразредна, да би 1961. године била претворена у осмогодишњу. Непосредно пре њеног припајања основној школи у Лешку у њој је радило осам учитеља и наставника, а наставу похађало 240 ученика из Белог Брда и околних села. Смањивање броја ученика била је стална тенденција и за једну годину број се смањивао за око десет процената. Главни узрок лежао је у чињеници да је већина рудара из рудника, услед добијања станова у Лешку, своју децу уписивала у тамошњу основну школу. Географски положај овог рударског насеља такође је утицао на смањење броја ученика, као и немогућност задржавања наставног особља на дужи период. Ж. Радовић, „Ђака све мање“: Јединство: 20. 03. 1975. 12.

48 „Нејединство иритира људе“: Јединство: 17. 08. 1988: 6.

МИГРАЦИОНА КРЕТАЊА СТАНОВИШТВА – ИСЕЉАВАЊЕ У КРАГУЈЕВАЦ

Општина Лепосавић је током социјалистичког периода, у погледу националне структуре становништва представљала једну од национално најхомогенијих средина, где је становништво српске националности чинило преко 90% становништва. Према резултатима првог послератног пописа из 1948. године, на ширем подручју Лепосавића било је укупно 14.851 становника. Тенденција повећања укупног броја становника била је тренд и на пописима становништва одржаним 1953. и 1961. године (Павловић 2003: 75–77). Резултати пописа становништва из 1961. године забележили су највећи број становника на подручју ове општине и он је износио 18.910. Од пописа 1961. године, па све до 1991, број становника у Лепосавићу се константно смањивао. Према резултатима пописа из 1971. године, било је чак девет стотина становника мање у односу на 1961. годину, па су резултати тадашњег пописа показали да је укупан број износио 18.044.⁴⁹ Највећи пад забележен је у периоду од 1971. до 1981. године, када је следећим пописом општина имала 16.906 становника.⁵⁰ Из ових података о кретању броја становника у општини Лепосавић од пописа спроведеног 1948. до пописа из 1981. године, примећује се тенденција сталног опадања. За више од тридесет година број становника смањен је за укупно 2.215 или 13,30%, што је на годишњем нивоу износило око 84 становника мање. То је било проузрковано негативним миграционим салдом, као и опадањем структуре природног прираштаја (Павловић 2003: 75–77).

Убрзани планови о индустријализацији Лепосавића, на пољу рударства и прерађивачке индустрије, нису у најбољој мери могли да одговоре потребама целокупног становништва ове општине, нарочито у домену запошљавања. Може се сматрати да је ова општина доживела велики напредак након 1960. године, као и да су постојали планови о њеном сталном унапређењу, али су ти напори често били пре усмерени на развој привреде, али не и на услове живота. Према неким предвиђањима до 1975. године сматрало се да ће ова општина израсти у један прави градић и да ће индустријска производња томе дати свој печат, али статистички подаци нису ишли у прилог таквој тези.⁵¹ С друге стране, у истом периоду општински функционери почели су да указују на неразвијеност привреде, и немогућност запошљавања довољног броја радно способних људи.

49 *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1971. godini: Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije: Podaci po naseljima i opštinama*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1994, 383.

50 *Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije: Podaci po naseljima i opštinama*, knjiga I, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1991, 406–407.

51 М. Брајовић, „Лепосавић на раскрсници жеља: Ускоро нови градић у Ибарској долини“: Јединство: 24. 11. 1970: 6.

Такво стање утицало је на већину радно способних људи да посао потражи у другим крајевима земље, и иностранству. Тако је 1975. године у Заводу за запошљавање укупно било евидентирано око 900 незапослених, највише оних са средњом стручном спремом.⁵²

Претпоставља се да је исељавање са ширег подручја општине најпре почело да узима маха већ средином шездесетих година, нарочито у пасивнијим планинским крајевима, пре свега у селима удаљеним и тридесет километара од самог Лепосавића. То је нарочито било изражено у селима Борчане и Брзанце, где су неадекватни услови живота, социјална и економска несигурност довели да почетком шездесетих година дође до масовнијег пресељавања домаћинстава из ових села, првенствено у Крагујевац. У насељу Мале Пчелице у Крагујевцу, формирано је једно читаво насеље, које је, по досељеницима из овог села добило име Борчанско насеље (Павловић 2003: 99). Исељавање Срба са простора Косова и Метохије је дуготрајни процес још од друге половине деветнаестог века. Након Другог светског рата, исељавање српског народа из јужне српске покрајине, у великој мери било је узроковано успоном албанског национализма, политичким и безбедоносним разлозима. У случају миграција са подручја општине Лепосавић, најчешће се радило о економским миграцијама. Као један од најјачих индустријских центара у Србији, Крагујевац је за велики број исељеника из Лепосавића и околине представљао први избор при исељавању. Други градови у централној Србији попут Краљева су још од Другог светског рата били места у којима су се настанили Срби са Косова и Метохије (Симијановић 2011: 117–134).

Приликом нашег истраживања, коришћењем метода усмене историје, урађено је укупно седам интервјуа са првом генерацијом исељеника са подручја Лепосавића, који су се у Крагујевац иселили у периоду од 1965. до 1980. године. Четворо испитаника је мушког пола, док су три испитанице женског. Већина од готово пет испитаника је рођена у планинским крајевима, у селима Борчане, Брзанце и Јелакце, док је двоје рођено у селу Мошница. Испитаници су се углавном доселили у Крагујевац након завршетка средњошколског образовања. У случају двоје испитаника до исељавања у Крагујевац дошло је у раном детињству. Ради се о испитанику рођеном 1958. године у селу Борчане, који је као дете са читавом породицом досељен у Крагујевац 1965. године.⁵³ Једна испитаница рођена 1959. године у селу Брзанце, такође је са целом породицом досељена у Крагујевац 1967. године.⁵⁴ Образовна структура ових испитаника је следећа, троје има завршено средњошколско образовање, троје је стекло вишу стручну спрему, док је један испитаник имао завршену само основну школу.

52 „Лепосавићке перспективе – излаз у прерађивачкој индустрији“: Јединство: 24. 02. 1975: 6.

53 Интервју са Д. П, обављен 2. 06. 2024.

54 Интервју са Ј. Д, обављен 2. 06. 2024.

За петоро испитаника Крагујевац није представљао прво место у које су се иселили. Код двојице из села Мошница, пре пресељења у Крагујевац, дошло је до исељавања у Смедеревску Паланку, где су се запослили у фабрици Гоша. Један је рођен 1953. године, али се након завршетка средњошколског образовања у Косовској Митровици 1971, запослио у поменутој фабрици. Након одслужења војног рока 1975. године поново се вратио у Лепосавић, где је остао до 1977. године.⁵⁵ Други испитаник из истог села, рођен 1957. године, је током интервјуа нагласио да је по завршетку средње школе, са групом од више људи уз помоћ Бироа за запошљавање у Лепосавићу, отишао у Смедеревску Паланку, где се запослио у истој фабрици.⁵⁶ Две испитанице из села Борчане, рођене 1960. и 1963. године, такође се нису одмах иселиле за Крагујевац. У њиховом случају прво је дошло до породичног пресељења у Косовску Митровицу, да би се ради наставка свог школовања једна у Крагујевац преселила 1979⁵⁷, а друга 1980. године.⁵⁸

Приликом одговора на питање, како се сећају свог живота пре пресељења у Крагујевац, већина испитаника дала је различите одговоре. Један испитаник је нагласио „Остао ми је у лепом сећању. Најлепше године детињства сам ту провео и увек сам био везан за место рођења. И увек ми је било жао што сам отишао“.⁵⁹ Други испитаник из села Борчане, који се у Крагујевац доселио у раном детињству нагласио је: „Па било је лепо горе, било је пуно деце, пуно људи. Међутим, почели људи да се исељавају због посла“.⁶⁰ Друга испитаница, такође из села Борчане, која се током раног детињства преселила у Косовску Митровицу, током интервјуа је истакла следеће: „Ја се највише сећам одрастања у Косовској Митровици, јер сам као мала отишла горе, и носим неке лепе успомене из тог периода. Јесте да је то било мешовито становништво, Срби и Албанци су ишли у школу. Није нам то нешто много сметало, мада смо имали тако некад и са њима неке замерке, као сва деца, нека кошкања, али није било нешто посебно неких ситуација, да смо имали неке кризе са њима“.⁶¹ У случају једног испитаника, сећање на живот пре пресељења започело је причом о тешким условима живота у селу Јелакце, који су узроковали његово пресељење: „Планински крај, сточарство, чували смо стоку, посао нисмо могли да нађемо тамо. Народ је одлазио, посао нисмо могли да нађемо тамо. Било је истражних радова по Жутој Прли. Сви одлазе за Крагујевац, тамо нема посла“.⁶²

Исељавање у Крагујевац, код већине ових испитаника било је подстакнуто искуствима људи који су се већ иселили, најчешће чланова њихове

55 Интервју са М. Ђ, обављен 1. 06. 2024.

56 Интервју са К. Ђ, обављен 1. 06. 2024.

57 Интервју са Р. П, обављен 2. 06. 2024.

58 Интервју са Р. Н, обављен 2. 06. 2024.

59 Интервју са М. Ђ, обављен 1. 06. 2024.

60 Интервју са Д. П, обављен 2. 06. 2024.

61 Интервју са Р. Н, обављен 2. 06. 2024.

62 Интервју са С. В, обављен 1. 06. 2024.

уже или шире породице. Тако је испитаница, из села Брзанце, рекла: „У тренутку нашег пресељења већ су се две или три породице иселиле овамо. Тетка и теча су се преселили, и онда смо ми дошли због њих, повлачили једни друге. Било је три или четири куће ту у насељу, свуда су била поља и ливаде. Дошла сам ту као дете, 1967. године“.⁶³ Испитаница из села Борчане је нагласила „Брат ме је некако природно повукао, да и ја кренем за Крагујевац“.⁶⁴ Испитаници су истакли значај одржавања контаката са људима из њихове општине, вероватно да је то имало утицаја на лакше адаптирање на услове живота у Крагујевцу. Неки од испитаника, су приликом давања ових интервјуа износили и запажања о положају радника у општини Лепосавић, посебно током седамдесетих година прошлог века. Тако је испитаник из села Мошница, који се након првобитног исељавања у Смедеревску Паланку, 1975. године вратио у своје село и две године чекао на запослење, рекао: „Рекао сам, две године сам тамо чекао ја. Био сам без посла, практично од 1975. до 1977. године, двадесет и шест месеци отприлике сам ја очекивао да ћу тамо да нађем запослење, био сам без посла, живео сам у Мошници, у селу сам живео. Када сам видео да године пролазе, да требаш да формираш породицу, не може без посла да се буде стално, е онда сам дошао овде. У Лепосавићу је флотација тада радила, било је ту рудника, међутим било је то пребукирано. Пази, то је било пребукирано тад, једноставно за нас можда није имало места, сем за неке друге кадрове, за нас није имало, јер нас је било доста. Косово тад (ја кажем Лепосавић, Митровица, Звечан) сви су имали по неку школу и школовали кадрове, али нису томе сразмерно правили фабрике да се људи запошљавају. Него су само правили кадрове, али фабрике имали нису. Зато нас је имало много више, него што је имало места“.⁶⁵ У случају другог испитаника, који се такође након Смедеревске Паланке вратио у Лепосавић, кроз одговор се провукла и отворена критика тадашњег руководства општине Лепосавић. По речима овог саговорника, тадашње руководство Лепосавића није исказало разумевање, према његовој потреби за запослењем, што га је нагнало да се 1979. године коначно исели за Крагујевац: „После војске сам се вратио у Лепосавић. У Лепосавићу, у општини сам питао да ми дају плац где је сада фабрика хлеба. Радовић је тада био председник општине, осамдесете године, и каже „иди мало у рудник ради“, па ћемо после ми. Размишљао сам о приватној делатности, да отворим радионицу. После тога су ми рекли иди у рудник, после ја нисам имао више вољу за повратак“.⁶⁶

Када се говори о мотивима за исељавање ових људи, већина је кратким одговорима била сагласна да је то било подстакнуто потрагом за запослењем и бољим условима живота у Крагујевцу. У годинама када су се ови људи исељавали, политичка и друштвена криза на Косову и Метохији,

63 Интервју са Ј. Д, обављен 2. 06. 2024.

64 Интервју са Р. П, обављен 2. 06. 2024.

65 Интервју са М. Ђ, обављен 1. 06. 2024.

66 Интервју са К. Ђ, обављен 1. 06. 2024.

још увек није узела већег маха. Приликом питања да ли су на неки начин били подстакнути да се иселе због тадашње политичке климе у покрајини, већина је дала негативан одговор.⁶⁷ С друге стране, две испитанице, које су пре пресељења у Крагујевац, живе у Косовској Митровици, дале су мало другачије одговоре, с обзиром на њихово животно искуство у вишенационалној средини каква је била Митровица, за разлику од Лепосавића. Једна од њих дала је одговор, из којег се може протумачити да је исељавање у Крагујевац заправо била комбинација економских фактора и крхке безбедносне ситуације: „Првенствено да, економским мотивима. Али када се узме мало и кад шире гледамо, највише и доста је из безбедносних разлога народ одлазио отуда, па и ја. Мислим, не осећа се човек увек сигурно, а нарочито што није било те индустријске развијености, као што је већ било овамо по Србији“.⁶⁸ Друга испитаница је истакла да је у случају њеног исељавања већи приоритет било школовање, али да су 1979. године, када се она иселила, већ почели неки политички притисци.⁶⁹ Слично размишљање у неколико интервјуа, изнео је и председник општине Лепосавић, Добросав Радовић. Приликом разговора за лист Борба 1988. године, он је истакао да деловање албанских сепаратиста у другим косовским срединама има утицаја и на људе у Лепосавићу, и да их поред економских разлога приморава на исељавање. Тада је изнео податак да се у периоду од 1981. из Лепосавића иселило преко 6.000 Срба.⁷⁰ Приликом посете члана председништва ЦК СКЈ Али Шукрије Лепосавићу јула 1985. године, Радовић је истакао да људи из Лепосавића одлазе и због климе створене на Косову контрареволуционарним догађајима 1981. године.⁷¹

Доласком у Крагујевац, исељеници са подручја општине Лепосавић брзо су пронашли посао. Неки од њих запослили су се у фабрикама, које су радиле у оквиру Заставе, једна испитаница радила је у приватном сектору, један испитаник је више од осамнаест година радио у трговинском предузећу

67 Испитаник М. Ђ. из села Мошница је одговор на питање о политичким притисцима на исељавање образложио следећим речима: „Ми нисмо то доле у Лепосавићу осећали, било је оно још увек такозвано братство и јединство, нисмо осећали то. Можда је неко то осећао дубље горе по Косову, а ми то у то време, ја бар због тога нисам отишао. Само и искључиво због посла. Криза и та политичка ситуација су дошле касније од осамдесетих година на овамо, а ми смо тад кад сам отишао и многи моји сународници отуд, отишли искључиво због посла. Многи су отишли у Немачку, Аустрију, а ми смо хтели да будемо ближе.“ Испитаник Д. П. је дао сличан одговор, да у време његовог исељавања није било политичких притисака, радило се искључиво о потрази за бољим животом: „Не, не, није. Мислим поштено причам, тада се није знало, тада се није ни вршио притисак, тако да се исељавају због политичког притиска. Сви су ишли због посла, тражили су уствари бољи живот“; Интервју са М. Ђ, обављен 1. 06. 2024; Интервју са Д. П, обављен 2. 06. 2024.

68 Интервју са Р. Н, обављен 2. 06. 2024.

69 Интервју са Р. П, обављен 2. 06. 2024.

70 „Нејединство иритира људе: Борба: 17. 08. 1988: 6.

71 „Али Шукрија у Лепосавићу и Титовој Митровици: Јединство: 29. 07. 1985: 1.

Србија, да би касније започео сопствени посао. Осим двоје испитаника, исељених са својим примарним породицама, остали у тренутку пресељења нису засновали своје породице. Готово сви испитаници су подвукли да су се по доласку у Крагујевац, врло брзо адаптирали на тамошње услове живота, у чему је велику улогу играла чињеница да је Крагујевац био један од центара, где су се људи са простора Косова и Метохије, масовно исељавали. Значајну улогу у процесу лакшег прилагођавања на услове живота у Крагујевцу, код наших испитаника, имали су и чланови њихових породица, већ раније исељени: „С обзиром да сам у окружењу имала доста родбине, то је било ово насеље Мале Пчелице, то је приградско насеље Крагујевца, да сам имала доста родбине и ту су ми били брат и сестра, лако сам се привикла и на друштво наравно. У међувремену сам упознала свог супруга, који је живео у близини Косовске Митровице. Они су имали тамо кућу, а иначе је из села Сељанце на обрнцима Копаоника“.⁷² С друге стране, један испитаник је приликом разговора, истакао да је процес привикавања текао веома тешко, и да је увек размишљао о повратку у своје село: „Па требало ми је много времена, увек сам мислио да ћу да се вратим. Увек сам чезнуо за тамо, увек сам мислио да ће ово да буде привремено решење. Међутим, како су године пролазиле и мене су године притискале и ту сам се некако помирио са том судбином, да ми је судбина Крагујевца“.⁷³

Повратак у случају ових исељеника са којима смо разговарали, готово да се није ни подразумевао. Томе је допринела и чињеница да се након њиховог исељавања, политичка криза на Косову и Метохији временом све више распламсавала, а економска ситуација у Лепосавићу се није поправила. Поменути испитаник који се иселио у раном детињству је нагласио следеће: „Нисам, не везује ме, вероватно зато што сам ја био мали, јер горе сад немам никога из фамилије. Кућу коју смо имали то се срушило, тако да нисам имао жељу да се вратим“.⁷⁴ Исељеник из села Јелакце, је на питање о повратку дао одговор, у којем је стављен акценат на тешке услове живота у његовом селу, и да би он можда размотрио повратак, да је економска ситуација то омогућавала: „Да је било посла, можда би се и вратио, иначе нас горе у планини је много деце било. Од пољопривреде не би могли да живимо, мислим у то време. Да је била нека фабрика, за прераду млека, сира, можда би могао да се одлучиш и да останеш. Иначе у рудник није могло да се запосли у то време. Људи који су радили у руднику, све су долазили са стране, горе од Митровице и шта ти ја знам тај део“.⁷⁵ Од седморо исељеника, само је један нагласио да је о повратку увек размишљао: „Увек је постојала идеја о повратку, чак шта више и дан данас. Али неке околности ме притискају, и онда сам схватио да ме је судбина ту оставила и готово“.⁷⁶

72 Интервју са Р. Н, обављен 2. 06. 2024.

73 Интервју са М. Ђ, обављен 1. 06. 2024.

74 Интервју са Д. П, обављен 2. 06. 2024.

75 Интервју са С. В, обављен 1. 06. 2024.

76 Интервју са М. Ђ, обављен 1. 06. 2024.

ЗАКЉУЧАК

Простор на коме је 1959. године настала данашња општина Лепосавић и његов стратешки значај између планина Рогозне и Копаоник, од античких времена играо је и имао веома важну улогу. За време постојања средњовековне српске државе, значај ове територије био је посебан, због њених рудних богатстава. Након пада под власт Османског царства, територија Лепосавића је доласком Османлија и изумирањем рударства, па све до деветнаестог века изгубила на значају. У деветнаестом веку, значај ове територије огледао се пре свега у њеном карактеру северозападне границе Османског царства, али и чињенице да је била природна веза између српског становништва и Краљевине Србије. Балканским ратовима и ослобођењем Косова и Метохије, поново се нашла у саставу српске државе. До Другог светског рата, услед више административних реформи, она се налазила у оквиру неколико административно-територијалних јединица.

Након Другог светског рата, укидањем срезова у Србији, настала је територија данашње општине Лепосавић. Њена територија је на тај начин проширена за 190 квадратних километара на рачун централне Србије, спајањем више катастарских општина. Након ове административно-територијалне реформе, започео је интезивнији рад на њеном привредном, друштвеном и културном развоју. Захваљујући постојању рудних богатстава, у Лепосавићу је отворено неколико рудника, у којима се производила оловно-цинкана руда. Поред рударства, велику улогу у привредном развоју играла је и прерађивачка индустрија, са нагласком на преради дрвета. Осамдесетих година прошлог века, основано је још неколико фабрика. Убрзана индустријализација Лепосавића утицала је на побољшање свакодневних услова живота њених становника, али је са друге стране текла неравномерно у различитим крајевима општине. Треба истаћи питање електрификације и изградње водовода, који су у целој општини завршени тек осамдесетих година. Лепосавић и шири регион Копаоника 1980. године, погодио је снажан земљотрес, који је оставио последице на све аспекте живота.

Након Другог светског рата, па све до почетка шездесетих година, резултати три пописа, увек су говорили о сталном расту броја становника. Од средине шездесетих година, Лепосавић, услед смањеног природног прираштаја, миграције становништва, затварања сеоских основних школа бележи стално опадање укупног броја становника. Један од центара у који су се становници ове општине селили био је Крагујевац, који је спадао у ред индустријски најразвијених градова у Србији. У нашем раду, коришћењем метода усмене историје урађено је седам интервјуа са првом генерацијом исељеника из Лепосавића у Крагујевац. Код већине њих немогућност запошљавања и неадекватни услови живота, били су пресудни за исељавање. Исељавање је започело од средине шездесетих, а наставило се све до осамдесетих година. Поред економских разлога, нарочито од средине

седамдесетих година, на исељавање из Лепосавића су утицали раст албанског национализма, погоршање политичке и безбедносне ситуације на Косову и Метохији. Стиче се утисак да је и поред немерљиво великог преображаја који је Лепосавић доживео након 1959. године, нереализовање бројних планова на привредном, културном и друштвеном развоју довело до тога да остане неразвијена општина.

ШТАМПА

Борба, Београд
Јединство, Приштина

СТАТИСТИЧКИ ГОДИШЊАЦИ

Popis stanovništva, домаћinstava i stanova u 1971. godini: Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije: Podaci po naseljima i opštinama. Београд: Savezni zavod za statistiku, 1994.

Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije: Podaci po naseljima i opštinama, knjiga I, Београд: Savezni zavod za statistiku, 1991.

ЛИТЕРАТУРА

Алексић 2022: Јован Алексић: „Индустријализација Јужне Србије“: Свечано отварање рудника „Трепча“ октобра 1930. године“, у: Косово и Метохија кроз чињенице, тумачења и симболе, ур. (Весна Зарковић, Ивана Рајовић Женарју), Лепосавић: Институт за српску културу, 2023, 189–199.

Вујовић 2012: Бранко Вујовић. *Два века школе у Врачеву 1805–2005.* Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену: Библиотека „Свети Сава“; Лешак: Основна школа „Стана Бачанин“.

Вукадиновић 2021: Игор Вукадиновић. *Аутономија Косова и Метохије у Србији (1945–1969).* Београд: Балканолошки институт САНУ.

Гаталовић 2018: Миомир Гаталовић. *Косово и Метохија у државној полицији Југославије 1958–1965.* Београд: Институт за савремену историју.

Зарковић 2022: Божидар Зарковић. *Койаоник у средњем веку.* Косовска Митровица. Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Лепосавић: Институт за српску културу.

Јагодић 2009: Милош Јагодић. *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912).* Београд: Завод за уџбенике.

Миладиновић 2018: Милица Миладиновић. *100 година постојања школе ОШ „Вук Караџић“.* Сочаница: Основна школа Вук Караџић.

Павловић 2003: Благоје Павловић. *Насеља и миграције становништва околине Лепосавић.* Лепосавић: Институт за српску културу Приштина.

Ристановић 2012: Петар Ристановић. „Административне промене на простору Старе Србије 1912–1941“. Баштина, св. 32, Приштина / Лепосавић: Институт за српску културу, 171–193.

- Rušiti 1979: Limon Rušiti. „Teritorijalno-administrativno uređenje u periodu 1918-1941. godine“, u: *Kosovska Mitrovica i okolina*, ur. (Alji Hadri), Priština: Institut za istoriju Kosova, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 110–113.
- Секулић 1997: Весна Секулић. „Страдање и исељавање српског становништва крајем XIX и почетком XX века на територији данашње општине Лепосавић“, Баштина, св. 8, Приштина: Институт за српску културу, 167–185.
- Секулић 1990: Милован Секулић. „Школство и просвета у Звечанском срезу у годинама после ослобођења (1944–1947)“. Зборник радова Филозофског факултета, бр. 20, Приштина: Филозофски факултет, 81–118.
- Симијановић 2011: Јован Симијановић. „Утицај миграција са Косова и Метохије на демографски развој Краљева у периоду након Другог светског рата“, Баштина, св. 30, Приштина / Лепосавић: Институт за српску културу, 117–132.
- Славковић Мирић 2015: Божица Славковић Мирић. *Политичке, економске и културне џриликe на Косову и Метохији 1929–1941*, докторска дисертација, Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду.
- Čerškov 1970. Emil Čerškov. *Municipium DD kod Sočanice*. Priština: Muzej Kosova.

Sava D. ĐURĐEVIĆ
Vesna S. ZARKOVIĆ

DEVELOPMENT OF THE MUNICIPALITY OF LEPOSAVIĆ
IN THE TWENTIETH CENTURY AND MIGRATION MOVEMENTS
OF THE POPULATION (CASE OF KRAGUJEVAC)

Summary

The municipality of Leposavić, situated in the northernmost region of Kosovo and Metohija, holds a strategic position on the slopes of Kopaonik and Rogozna. Archaeological findings by Emil Chereschkov have brought to light the existence of the ancient city of Municipium DD near the present-day village of Sočanica during the Roman Empire. Originally within the Byzantine Empire, the territory of the Leposavić municipality later became integrated into the medieval Serbian state. Notably, mining played a pivotal role in the region's economy, with active mines at Koporčić and Beli Brdo during the Middle Ages.

In the foundational charter of King Stefan Uroš II Milutin, approximately 19 villages are enumerated, many of which continue to exist today under either similar or altered names. The decline of mining activities in these areas commenced following the advent of the Ottomans and the subsequent collapse of the Serbian medieval state. Notably, during the nineteenth century, the region served as the northwestern frontier of the Ottoman Empire and functioned as the natural link of the Serbian populace with the Kingdom of Serbia. Situated within the Kosovo Vilayet, Mitrovica kaza and Novi Pazar, and Vučitrn nahije, the territory assumed significant importance. Following the liberation of Kosovo and Metohija during the initial Balkan War, Leposavić once again integrated with the Serbian state. Notably, during the interwar period, the impending

municipal territory of Leposavić underwent division into various administrative entities due to several administrative and territorial reforms. Subsequently, post its liberation in 1944 during the Second World War, Leposavić became an integral part of the Autonomous Region of Kosovo Metohija.

In the wake of the abolition of counties in Serbia, the Leposavić municipality witnessed a territorial expansion of 190 square kilometers in 1959, extending into central Serbia. This restructuring led to the formation of the municipality in its current configuration. The early sixties marked the commencement of an accelerated industrialization and urbanization process in Leposavić. The primary focus of economic development was on the advancement of mining, coupled with the establishment of multiple factories. Despite experiencing substantial prosperity and development from the early sixties of the 20th century, the progress within different parts of the municipality was uneven. Major challenges included the lack of electrification and the need for a water supply network, particularly in rural settlements. Consequently, some villages only gained access to electricity in the early eighties. The earthquake that struck Kopaonik in 1980 significantly impacted the municipality's development trajectories. Prior to the 1960s, the municipality experienced a consistent increase in its population. However, from the mid-sixties, there was a decline in natural growth and a concurrent pattern of emigration due to limited employment opportunities. Kragujevac emerged as a prominent relocation destination for many residents, given its stature as a strong industrial center in Serbia at the time. A series of oral history interviews were conducted with the first generation of emigrants from Leposavić to Kragujevac, starting in the mid-sixties through the early eighties of the 20th century. The interviews revealed that most emigrated to Kragujevac in pursuit of employment. The unfolding political crisis from the early 1980s, fueled by the rise of Albanian nationalism, partly affected these emigrants. The emigrants to Kragujevac, who were the subject of the oral history interviews, migrated within the chronological span from the mid-sixties to the early eighties of the 20th century. It is an established fact that the municipality of Leposavić underwent significant post-World War II growth. However, unachieved development plans have contributed to its status as an underdeveloped municipality.

Keywords: Leposavić, Kosovo and Metohija, Kragujevac, migration.